

מתוך: תלמוד דרך ארץ- מסכת מכות, בית מאיר תשס"ז, עמ' 189-202

הרב יהודה זולדן

רצח בשגגה- אב את בנו רב את תלמידו

(מכות ח ע"א- ע"ב)

א. אב שהרג את בנו, רב שהרג את תלמידו בשגגה

ב. הכאת בני, תלמידים

1. בן או תלמיד בוגר

2. בן או תלמיד צעיר

סיכום

א. אב שהרג את בנו, רב שהרג את תלמידו בשגגה

הדוגמא בתורה לרצח בשגגה היא: "וַאֲשֶׁר יָבֵא אֶת רֵעֵהוּ בַּיָּעַר לְחַטֹּב עֵצִים וַיִּנְדְּחָהּ יָדוֹ בַּגֶּרֶז לְכַרֵּת הָעֵץ וַיִּשָּׁל הַבֶּרֶז לְמִן הָעֵץ וַיִּמָּצֵא אֶת רֵעֵהוּ וְנָמַת הוּא יָנוֹס אֶל אַחַת הָעֵרִים הָאֵלֶּה וְחָי" (דברים יט, ה). במשנה נדרש הפסוק (מכות ח ע"א):

אבא שאול אומר: מה חטיבת עצים רשות אף כל רשות. יצא האב המכה את בנו, והרב

הרודה את תלמידו.

רש"י מסביר שמטרת המכות היו להטותו לדרך אחרת, או ע"פ גירסת הב"ח, להטותו לדרך האמת. ע"י לימוד תורה ומוסר ניתן להטות בן או תלמיד לדרך האמת, לדרך הטובה, ולכן אם האב או הרב הכו את הבן התלמיד והוא מת, וברור שלא זו היתה כונתם, יש לראות זאת כרצח בשגגה, ואף על פי כן יהיה פטור מגלות.

הרשב"א (שו"ת הרשב"א חלק א סי' תקלד) מסביר את טעם הדבר:

נראין לי הדברים פשוטים שזה מתכוין למצוה ומהשם משפטו יצא. ואין הכל הולך אלא

אחר הכוונה. וכל המתכוין למצוה ונאנס ולא עשאה מעלין עליו כאלו עשאה. ומשום כך

פטרו האב המכה בנו והרב תלמידו שכל אלו מתעסקים במצוה.

זה תפקידו של האב והרב, הם עוסקים במצות חינוך, ולכן פטורים מלגלות לעיר המקלט. הגמרא

שם מבארת שדין זה אמור אף אם מדובר באב או ברב שהכו תלמיד שיודע כבר: "אף על גב דגמיר

- מצוה, דכתיב: "יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך" (משלי כט, יז).¹

בהמשך, במשנה שאחרי כן, מסתבר שיש מצב בו אב הורג בשוגג את בנו ובכל זאת יגלה (מכות ח

ע"ב):

האב גולה על ידי הבן.

על כך שואלת הגמרא:

¹ התפארת ישראל, מכות פ"ב מ"ב אות יח מבחין בין האמור אצל אב- הכאה, ואצל רב- רדיה. רדיה היא לשון ממשלה. ועם זאת שהרב מכה את התלמיד שיהיה כפוף לו, אין לומר שלטובתו הוא עושה. אב המכה את בנו, אפילו לא בשעה שהוא לומד איתו אלא כדי שישמע מה שרבו ומוריו מלמדים אותו, אינו גולה. עוד על מרדות, ראה: הרב יהודה הרצל הנקין, "החרמת חפצים מתלמידים", תחומין, ח (תשמ"ז), עמ' 186-202, ובעיקר פרק ט.

והאמרת: יצא האב המכה את בנו? דגמיר. והאמרת: אף על גב דגמיר מצוה קעביד?
בשוליא דנגרי. שוליא דנגרי, חיותא היא דלמדיה? דגמיר אומנותא אחריתי.

ברור הוא שבמקרה בו הלך האב עם בנו ליער והרג את הבן בשוגג, האב גולה לעיר מקלט. במקרה
כזה אין זה משנה אם אביו הרגו או אדם אחר.² המשנה מחדשת שאב אינו גולה כשהרג את בנו
בשוגג כשלימד אותו תורה גם אם מדובר בבן שידוע, וכן אינו גולה כשלימד אותו אומנות, מקצוע
חיוני לו לפרנסתו, שהרי זה מתפקידו.³ אך אם לימד אותו אומנות אחרת שלא נצרכת לו לפרנסתו
והרגו בשוגג, בכל זאת גולה. כך פירש זאת רבנו חננאל:

האב גולה על ידי הבן- כלומר אם הכה האב את בנו והרגו הרי זה גולה. ואוקמה שלא
הכהו ללמדו תורה ולא מוסר אלא הכהו ללמדו אומנות, והוא דידע אומנות אחרת דכיון
דאית ליה אומנות אחרת הא אית ליה חיותא, נמצא האב מכהו שלא ברשות לפיכך גולה,
אבל המכהו ללמדו תורה או מוסר אינו גולה.
המאירי שם מסכם את הנלמד משני הסוגיות:

א. כל שהוא מייסרו בענין לימוד תורה ונתיבותיה, וכן כל מיני החכמה אפילו למד כל צרכו
פטור.

ב. וכל שהוא מייסרו בענין אומנות אחרת אם לא למד כל צרכו פטור שאף ימוד אומנות
מצוה היא.

ג. הא באומנות אם למד כל צרכו, והיה מלמדו אומנות אחרת והרגו, חייב.

ד. וכל שכן שאם הרגו שלא בשעת לימוד שום דבר גולה, כגון שהיה מבקע עצים ביער אלא
שזו לא הוצרכה ללמדה.⁴

עקרונות דומים ניתן ללמוד גם מרב או אב שהזיקו לבן או לתלמיד. כך נאמר בתוספתא בבבא
קמא (ליברמן) ט, יא:

האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, וכולן שהכו ושהזיקו, הרי אילו פטורין.
חבלו יותר מן הראוי להן, הרי אילו חייבין.

אך אסור להכותם מתוך כעס, ולא באכזריות ובוודאי שלא לחבול בהם. אם עשו כן, חייבים
שלם (תוספתא שם), ויש לנדותם (ירושלמי מועד קטן ג, א; פסקי תוספות מועד קטן אות עו).⁵

ב. הכאת בנים, תלמידים

² תוס' ד"ה והא אמרת, רמב"ן, מאירי, ועוד.

³ רש"י כאן מפנה לגמ' בקידושין ל ע"ב שחובה על האב ללמד את בנו אומנות.

⁴ דוגמא נוספת של רצח בשגגה, נמצא בתוספתא מכות ב, ו ובהרחבה בתלמוד ירושלמי מכות ב, ד: "ישב לו
על גבי מיטה ביום, ואין דרך התינוק לינתן על גבי מיטה ביום, גולה. (=כי לא היה צריך להעלות על דעתו
שהתינוק שם). בלילה, ודרך התינוק הנתון ע"ג מיטה בלילה, אינו גולה (=זהו קרוב למזיד כי היה לו
לחשוב על כך). ישב לו על גבי עריסה ביום, ודרך התינוק לינתן על גבי עריסה ביום אינו גולה בלילה, ואין
דרך התינוק לינתן על גבי עריסה בלילה, גולה". בעקבות דברי הירושלמי הללו, דנים הפוסקים במקרה
טראגי, בה אם לקחה בלילה את בנה על מנת להניק אותו, והיא נרדמה ומחצה את התינוק למות. ראה:
שו"ת חתם סופר חלק ה (ח"ו"מ) סימן קפד; רבי יואל סירקיש, (הב"ח), "על דבר אשה שהמיתה תינוק
בשוגג", (מכתב יד), פנים מאירות, ח (תשמ"ב) עמ' ג-ד; אפרים אלימלך אורבך, "על גרימת מוות בשגגה
ומוות בעריסה", אסופות, א (תשמ"ז), עמ' שיט – שלב.

⁵ עם זאת, אין היתר לבן להכות את אביו, גם כשהאב חורג ומכה אותו באכזריות ומביישו ברבים, ולא רק
זאת, בגמ' מסופר: "כי אתא רב דימי אמר: פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי,
ובאתה אמו וקרעתו ממנו, וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו, ולא הכלימה" (קידושין לא ע"א; רמב"ם
הל' ממרים ו, י; שולחן ערוך יו"ד סי' רמ, ג). אמנם אם נשקפת סכנת חיים לבן, יש לו להכות את אביו על
מנת להיחלץ ממנו "וצריך לבזוז כל ממונו שלא יעבור, אך מפני פיקוח נפש הכל נדחה" (ספר החינוך, מצוה
מח – "שלא להכות אב ואם", מנחת חינוך, אות יג).

1. בן או תלמיד בוגר

מסוגיה זו עולה שמותר לאב ולמורה להכות את הבן - התלמיד, ואם כתוצאה מהמכה נהרג הבן - התלמיד אלא שזה היה בעת מסגרת חינוכית ולטובתו, הרב והאב אינם גולים. השאלה היא אם אכן מכות זו דרך לגיטימית וטובה לחנך? האם בכל גיל? בגמ' במועד קטן יז ע"א מסופר:

אמתא דבי רבי חזיתיה לההוא גברא דהוה מחי לבנו גדול, אמרה: ליהוי ההוא גברא בשמתא, דקעבר משום "ולפני עור לא תתן מכשול" (ויקרא יט, יד). דתניא: "ולפני עור לא תתן מכשול" - במכה לבנו גדול הכתוב מדבר.⁶

מכאן שבן גדול בודאי שאסור להכות. הריטב"א (מועד קטן שם) מסביר שאכן אין הכונה דוקא לבן גדול:

ונראים הדברים דלאו בבנו הגדול הכתוב מדבר, אלא הכל לפי טבעו שיש לחוש שיתריס כנגדו בדיבור או במעשיו. כי אפילו לא יהיה בר מצוה, אין ראוי להביאו לידי מכה או מקלל אביו. אלא ישתדלנו בדברים, ומשום דאורחא דמילתא בגדול שכית, כי הוא נקט בגדול.⁷

לדברי הריטב"א ההגדרה של בן גדול היא איננה הגדרה ביולוגית. יכול להיות גם בן צעיר, שאדרבה מכה מאביו או מרבו תגרום לתוצאה הפוכה. הוא יתריס ויתנהג בצורה שלילית עוד יותר. נדרש מהאב או הרב לשקול שיקול דעת כן ואמיתי האם באמת יש במכה תועלת חינוכית או שאדרבה היא גורמת להיפך הגמור.

אכן, הערוך לנר (מכות ח ע"ב ד"ה והאמרת) מציע להסביר את הגמ' במכות ח ע"ב שהאב גולה מאחר והכה את בנו הגדול (ולפי הריטב"א במועד קטן שם, נוסף שיכול להיות גם אם הכה בן צעיר, שלפי טבעו ותכונותיו, לא מתאים להכות):

כולי עלמא אחר (=שמלאו לבן, לתלמיד) כ"ד שנה, אין מצוה לחנך ולהכות, ומטעם זה פסק גם כן בשו"ע יו"ד (סי' ר"מ ס"כ) דאחר זמן זה אסור להכות לבנו, דעובר אלפני עור כדאמרין (מועד קטן יז ע"א) באמתא דבי רבי. ... דלמא מתניתין דהכא איירי שהרגו בשהכהו לחינוך אחר כ"ד שנה. ... גם לפי מה דמתרץ דגמיר אומנותא אחרייתא צריך לפרש כך דזהו גופא קמ"ל דאז אין מצוה להכותו, ואם כן הכא נמי הוי מצי למימר דקמ"ל דבהגדיל אין עוד מצוה.

הכאה שגרמה להרג בשגגה, פוטרת את הרב או האב מעיר מקלט, רק אם היה בה תועלת חינוכית, אך אם מלכתחילה לא נכון היה כלל להכות את הבן הלמיד בשל גילו ובשל יכולתו להבין את אשר מצופה ונדרש ממנו גם מבלי להכות אותו, הרב והאב המכים וההורגים יגלו לעיר מקלט.

⁶ ראה במקבילה בירושלמי מועד קטן ג, א: "חמת חד סופר..."

⁷ הרב אליעזר פאפו, פלא יועץ, ערך הכאה, כותב בעקבות דברי הריטב"א הללו: "הנה כי כן, לא גדול גדול ממש, אלא אפילו קטן, כל שאינו יודע בו שהוא מקבל מרות כגון בדורות הללו דחוצפא יסגא, ובן בועט באביו לא ע"י הכאה אלא אפילו אם גוער בו בכעס גם הוא יכעוס ואינו מקבל גערה, ... וכל כי הא צריך דעת באב ואם ביודעים ומכירים את בניהם שהם קשים ואין יראת ה' נגד פניהם ואינם שומעים בקול אביהם ואמם לא יצוו עליהם שום דבר שישרתום וישתדלו שלא לכעוס עליהם ושלא לצערם ולא ידברו אליהם אלא בלשון רכה, ונהי שלא כל העתים שוות ופעמים שלא יוכל אב ואם להתאפק מלצוות את בניהם שום דבר ומלכעוס עליהם ולחרפם ולקללם, כי יחרקו שן ונמס לבם בראותם הבנים שעושים דברים שאינם מהוגנים, על כל פנים את אשר בכחם לעשות יעשו ויבחרו ברע במיעוטו". ראה גם, הרב יחיאל יעקב וינברג, שו"ת שרידי אש חלק ב סימן מט עמוד תצ: "מטעמים פדגוגים יש להניע מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה. כבר הזכיר כת"ר את האיסור להכות בנו גדול, וצדק כת"ר באמרו שלא דווקא מכה ביד אלא כל אמצעי כפיה עלול להביא לידי תוצאות הפוכות מהרצוי. וכבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים, שהכפיה או ביצוע רצון בכוח מעורר בנער בגיל מבוגר עקשנות".

2. בן או תלמיד צעיר

האם בן או תלמיד בגיל צעיר, כן מותר להכות? האם זו הדרך המומלצת? בשמות רבה (וילנא) פרשה א ד"ה א נאמר:

"חושך שבטו שונא בנו, ואוהבו שחרו מוסר" (משלי יג, יד). בנוהג שבעולם אדם שאומר לו חברו פלוני הכה לבנך יורד עמו עד לחייו, ומה תלמוד לומר "חושך שבטו שונא בנו"? ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות, סוף בא לתרבות רעה ושונאהו. אין הוראה מחייבת להכות את הבן. ההוראה היא שלא להימנע מזה כשיש בזה צורך. יש מקום לכך במצבים מסויימים, אלא שגמרא בבבא בתרא כא ע"א מובא מה טיבה של מכה חינוכית: אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת: כי מחית לינוקא, לא תימחי אלא בערקתא דמסנא. רש"י שם ד"ה לא תמחיה:

ברצועות של מנעלים כלומר מכה קלה שלא יזק. מדובר על מכה קלה בלבד, וללא כל מטרה לגרום לו נזק. כך פוסק הרמב"ם בהל' תלמוד תורה ב, ב (שו"ע יורה דעה סי' רמה, י):

מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע לפי כח הבן ובנין גופו, ופחות מבן שש אין מכניסים אותו, ומכה אותן המלמד להטיל עליהם אימה, ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי, לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה.⁸ מה המטרה בהכאה קלה שכזו? הגר"א, אבן שלמה פרק ו כתב:

מי שמונע מלייסר ולהכות את בנו על דבר שראוי ליסרו ומחפה עליו, הרי זה שונא את בנו כי לסוף יצא לתרבות רעה. אבל מי שאוהב את בנו לא די שמייסר אותו על הראוי לו, אלא שדורש עליו פן עשה נדנוד קל ומייסר עליו, ... וכל מי שאהבתו גדולה יותר תוכחתו מרובה. כשמכה את בנו לא יכה אותו מכת אויב דרך כעס על העבר, רק כונת ההכאה תהיה להצילו מן העתיד ולא יעוול את דרכיו עוד. ולכן אל יכה אותו הרבה בפעם אחת, רק מעט מעט לפי דרכו ולפי הנאות לו. וכשרואה שרבה חמתו עליו לא יכה אותו כלל בעת ההיא. וצריך להוכיח את הבנים הרבה בדברים רכים בדברי מוסר המתישבים על הלב והעיקר בחינוך והרגל הדיבור והמידות.

מדובר על מכות קלות, כדי להרתיע, או כדי שבעתיד ינהג אחרת, אבל לא מכות חזקות וכואבות. עיקר החינוך הוא לדבר עם הנער, ללבן איתו דברים, לבנות את אישיותו הרוחנית, מידותיו והתנהגותו, ולא להכותו. ניתן להכות מכה קלה במקרים חריגים, לא כדרך קבע, על מנת שהיא תיצור איזושהו טלטלה מחשבתית והתנהגותית אצל הבן התלמיד ואז היא יעילה. במצבים נדירים כאלה היא משתלבת עם העשייה החינוכית בכללותה, אך לא כדרך חינוכית מרכזית, ולא בשעה שהאב או הרב כועסים על הבן התלמיד.

בעבר, ומעט גם כיום, היה מקובל במסגרות החינוך של הגיל הצעיר להכות תלמידים על התנהגות שלילית או עצלות בלימודים (תלמודי תורה, חדרים, "מארי" וכד'). גם בעולם הרחב מסגרות החינוך היו "קשוחות" יותר והיו מקובל ולגיטימי להכות. נכון הוא שעל פי התיאורים והסיפורים, המכות לא היו קלות אלא בהחלט כואבות ולעיתים קרובות, תלוי כמוכח במלמד, וברב. לא נשמרה

⁸ מורה שמכה חזק מדי ולא מכה קלה כאמור כאן, זו עילה לפיטוריו. ראה: ירושלמי מועד קטן ג, א שרב אחא נידה מלמד כזה, וכן בגיטין לו ע"א; שו"ת רב נטרונאי גאון, סי' רנו; רמב"ן בבא מציעא קט ע"א, ועוד.

כל כך ההדרכה שיש להכות את התלמיד או הבן שסרר, מכה קלה ולא כואבת ואכזרית.⁹ כך למשל כותב הרב מנשה הקטן, שו"ת משנה הלכות חלק טז סימן סו:

מה שכתב הרמב"ם ובשו"ע דצריך להתנהג ברחמנות וברצוה קטנה ודאי כן הוא, וכבר אמר החכם "חנוך לנער ע"פ דרכו" והוא כל זמן שרוצה ושומע, אבל אם לא ירצה לשמוע אז משתנים הדינים, ... איברא דבגמ' מכות דף ח' הזורק אבן לרה"ר וכו' אבא שאול אומר מה חטבת עצים רשות אף כל רשות יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ... הנה מבואר דאב הרודה את בנו ללמוד ולהדריכו בדרך ישרה כלשון לדרך האמת, אפי' מת תחת ידו הרי הוא פטור מגלות משום דעשה ברשות. ובאמת נראה דהכונה הוא דהני בגדר מצוה הוא ולא גרע ממצות עשה שמכין אותו עד שתצא נפשו (כתובות פו ע"א), וזהו מה שכתבתי שמצות חינוך על האב ומצוה לרדות את בנו ולהכותו אפילו מכה רבה עד למות, כלומר אפי' אם יארע שימות הוא בכלל המצוה.

לדברינו אין הרמב"ם מבחין בין ילד שרוצה לשמוע לבין ילד שאינו רוצה. מה התועלת בלהכות מכה רבה עד שימות? גם בסוגייתנו לא מוזכר שמכים את הילד מכה רבה עד שימות, והאב או הרב אינם משמשים כבית דין על מנת להכות עד בנם או תלמידם עד שתצא נפשו. זהו עיקרון שחל בתנאים מסוימים על בוגרים ולא על קטנים שלא בני מצוה נינהו.¹⁰

במציאות ימינו, בארץ ובעולם, לאט לאט ישנה מוסכמה שאין להכות כלל ילדים ותלמידים. החוק אוסר על מורים להכות את התלמידים, וניתן אף לתבוע בפלילים מורה שכזה,¹¹ וכן הורים שמכים עד כדי הוצאת ילדיהם מרשותם. בספרות הפסיקה בת זמננו ישנן מספר מאמרים ותשובות שעוסקות בפער שבין המקובל כיום שלא להכות כלל תלמידים וילדים, לבין הלגיטמיות שההלכה מעניקה להכות במקרים חריגים וקיצוניים הכאה קלה, לא כעונש ונקמה, ולא בשל כעסם של הרב והאב, אלא על מנת לעורר את הבן התלמיד שסרר, למחשבה והרהור מחודש על התנהגותו והליכותיו.¹²

נתמקד במספר תשובות שהשיב הרב משה פיינשטיין, בעניני חינוך ובאפשרות להכות תלמידים ובנים. חלקן עוסקות בצורה ישירה באמור בסוגייתנו. בשתי התשובות הראשונות שיוואו לקמן, מורה הרב משה פיינשטיין מהי הדרך הנכונה בחינוך ילדים, ומהי הדרך הלא נכונה, בהקשר של הכאה פיזית. בשו"ת אגרות משה חלק יו"ד ג סימן עו, כתב:

בדבר הצלחה בחינוך הבנים ליכא כלל בדבר, איך להתנהג, שתלוי לפי מדות הבן והבת שחן אותם השי"ת. שיש שטוב לילך בתקיפות ויש שיותר טוב לילך ברכות ובנעימות. וברוב הפעמים בנעימות ורכות הוא יותר טוב, עיין ברש"י בפירוש החומש פרשת יתרו

⁹ על הנוהג שהיה מקובל במספר קהילות בעם ישראל באשר להכאת תלמידים, ראה: שמואל גליק, החינוך בראי החוק וההלכה, עמ' 511-513.

¹⁰ ראה בדבריו, גם בשו"ת משנה הלכות חלק טז, סי' נח, שם הוא אכן מגבה הורים המכים אף מכה רבה את בניהם, ואין זו כונת הרמב"ם והשו"ע.

¹¹ על חוק מדינת ישראל האוסר לנהוג באלימות מול תלמידים ועל פסקי דין בענין, ראה: שמואל גליק, החינוך בראי החוק וההלכה, עמ' 481-492, 546-547.

¹² ראה: הרב ראובן אוחנה, "הכאת תלמידים לאור ההלכה ובמבט חינוכי", אור תורה, שיד (תשנ"ד), עמ' תסט – תעג; הרב אברהם שרמן, "אלימות הורים ומורים", תחומין, טז (תשנ"ו), עמ' 160-168; הרב יצחק לוי, "הכאת ילדים (תגובה)", תחומין, יז (תשנ"ז), עמ' 157-159; הרב אליהו שלזינגר, שו"ת שואלין ודורשין, ד סי' סז (תשובה ליצחק קדמן- יו"ר המועצה לשלום הילד); אברהם שיינפלד, נזיקין, עמ' 131-129; הרב נריה גוטל, "הכאת תלמידים", שנה בשנה (תשס"ב), עמ' 169-190; הרב דוד אריאב, לרעך כמוך, חלק ד, עמ' 190-204.

בנשים (שמות יט, ג: "כה תאמר לבית יעקב - אלו הנשים, תאמר להן בלשון רכה"), וכל שכן בילדים אף זכרים. כי אז מה שאומרים להילד הוא מקבל בשמחה, ומכיר שהאב והאם רוצים בטובתו אף בדעת קטנותו. וכשאומרים לו מה לעשות ומה שלא לעשות עושה ברצון, וכשגדל מעט עד שמבין דברי טעם מסבירין לו גם טעם לפי הבנתו. ועיקר החינוך צריכים לחנכו באמונה בהשם יתברך ובתורתו, ושכל דבר שנותנים לו הוא מתנה מהשי"ת, שאז יקנה אהבה להשי"ת ולאביו ואמו השלוחים משמים ליתן לו, ואז יעשה באהבה כל מה שיאמרו לו שכן הוא רצון השי"ת ולא יצטרכו לענשו רק לפעמים רחוקות, וכשיענשוהו יבין איך שהיה זה לצורכו ולטובתו.

התשובה נפתחת בכך שאין כללים אחידים איך לחנך, והדבר תלוי במידות ובהתנהגות של הבן והבת. לעיתים צריך לנהוג בתקיפות אבל ברוב הפעמים וכך עדיף, לנהוג ברכות. ענישה היא רק לעיתים רחוקות ובלבד שיבין מה פשר העונש, ושאלכן העונש נובע מהרצון לחנכו ולהיטיב עימו. בתשובה אחרת השיב הרב משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה חלק אה"ע ד סימן סח, לזוג הורים שהתקשו בגידול הילדים, והיו מכים אותם בשל כך:

הנה מאחר שע"י הילדים שיחיו לאורך ימים יש לאשתך וגם למעלת כבודו צער גדול מגידולם עד שאתם מכים אותם, אף שמוכן לכל שאין שום תועלת בהכאתם, ואדרבה זה עוד מוסיף על טרחת גידולם. שאם כן, הוא רק מעשה שטות דמחלת הנערוון (=מחלת עצבים), שבשביל זה אין יכולין להבליג על צערן ועושיין דברי שטות אף של אכזריות על ילדיהם הקטנים בלא שום חשבון, ואף הידיעה שהוא איסור לאו על כל הכאה, דהרי אין זה לחינוך, וגם ברור שבהכאה בלא חשבון אלא מצד התמרמרות, יש לחוש גם לסכנה שלא יחושו אף להכות במקום שהוא סכנה גדולה.

אין שום תועלת במכות, כדרך קבועה וזה רק מכביד על גידול הילדים, וזה גם סכנה להם. ילד לא צריך לסבול מעצביהם הרופפים של הוריו. זה לא מקדם אותו ולא מחנך אותו כלל. בתשובה אחרת, מורה הרב משה פיינשטיין, בשו"ת אגרות משה חלק יו"ד ב סימן קג, באילו תנאים מותר לרב- מורה להכות את תלמידו, על בסיס סוגייתו:

הנה בדבר מלמד שרוצה לענוש תלמיד אחד שהותרה לו כדאיתא במכות דף ח ע"א. ודאי הוא על כל פנים על דבר ברור שעשה התלמיד מה שצריך לענושו ולא על חשד בעלמא. ואף שיש לו אומדנא לפי דעתו שנער זה עשה הדבר, לא שייך לשום אדם בעולם שיוכל לסמוך על גודל דעתו ולענוש אף עונש כל דהו בלא ידיעה ברורה דעדים, דאף דבר השוה רק פרוטה בעיני עדים, וכל שכן עונש הגוף דשוה יותר מממון. ולא עדיף המלמד במה שהתירו לו לענוש מבית דין, שעל חשד בעלמא אינו כלום לענוש.¹³ ומה שאיתא במכות דף ח ע"א דאף בגמיר יכול לענוש, הוא דוקא אם אפשר לפי כשרונותיו ללמוד יותר בטוב ומתעצל לעיין היטב יכול לענושו, אף שבעצם הוא גמיר ואינו מבטל בזמן, דגם זה שמחסר בעינו הוא עצלות וראוי לענושו, וזה ודאי הוא רק כפי דעת המלמד שזה נחשב כדבר ידוע לפניו מצד שהוא מומחה ויכול לדון בזה, כי הרי אי אפשר שיביא לפני בית דין לדון בזה... רב ומלמד עם התלמידים שהוא דבר המצוי בכל עת בינו לתלמידיו הוכרחו לסמוך על דעתו ונאמנותו לבד. אבל עכ"פ הידיעה לו צריך שתהיה ברורה ולא בחשדים בעלמא. ואם יש לו

¹³ בית דין יכולים להכות קטנים כשעברו עברות. הרמב"ם הל' גניבה א, י הכותב: "ראוי לבית דין להכות את הקטנים על הגנבה כפי כח הקטן כדי שלא יהיו רגילין בה, וכן אם הזיקו שאר נזקין". שם לבית הדין ברור שאכן הקטן הזיק או גנב, וכשיש צורך בדבר.

איזה ספק וחשד על אחד מהתלמידים באיזו דבר שלא כשורה צריך לדבר בדברי מוסר
ודברים המקרבים לתורה ומרחקים מהדבר שחושד, וכשיודע בברור ויראה שיש צורך
לענשו רשאי לענשו בשוב הדעת, ולא בכעס ורוגזה.

מותר להכות רק אם ישנה ודאות שאכן התלמיד עשה מעשה רע ולא על סמך חשד בעלמא. הרב
המורה משמש כדיין, וגם בבית דין לא מכים רק על סמך חשד. ושמים זהו רק כשהנער יכול
ללמוד טוב יותר ומתעצל, וזאת ביישוב הדעת ולא בכעס.

בתשובה נוספת, חידד הרב משה פיינשטיין, בשו"ת אגרות משה חלק יו"ד ד סימן ל, את סמכות
הרב-המורה להכות, ואת ההבדל בין סמכותו זו לבין סמכות האב להכות:

והנה לעניות דעתי, פשוט שבמקל ובכל דבר שאפשר שיחלה התינוק כשמכין בו מכה
גדולה בכוח, אסור להמלמד להכות התלמידים בו אפילו רק הכאה קלה, ואף לא
להפחידם בעלמא שיכה אותם בזה. שלכן אסור להמלמד להחזיק מקל ביד, אלא צריך
שיהיה מוכן אצלו רק הרצועה קטנה שהתירו להאב ומלמד להכות את התלמידים
כשיפשעו ולא ילמדו כראוי (רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ב' הלכה ב'). ונכון הוא מה
שהביא כתר"ה שהגאון ר' ראובן גראזאווסקי ז"ל כתב בשם הגרש"ז שהמכה במקל עובר
בלאו דחובל בחברו, שהכוונה נראה שהוא אף שיכה בהמקל מכה קלה, דהא מאחר
שאסור לו להכותו להתינוק במקל הוא כמו שמכה סתם לישראל שעובר בהלאו אף במכה
קלה שלא הזיקו כלל. וגם מש"כ החיי אדם שהביא כתר"ה שיכנו רק בשבט וברצועה, וגם
פשוט שמכות אכזריות אסור להכות אף בשבט וברצועה.

ולעניין זה שווין אב ומלמד. אך יש חילוק, דהמלמד אינו רשאי להכותו אלא בעניין
הלימוד ומפריעי הלימוד, והאב רשאי להכותו גם על ענייני המידות וכדומה, וגם לפעמים
על דבר קטן, כדאיתא במכות (ח' ע"ב, ועי' באגרות משה, יורה דעה ח"א סימן קמ) אע"פ
שגמיר איכא מצוה, וכמובן שהוא דווקא כשיש לו קצת טענה עליו אף שאין כדאי בשביל
זה להכות, שהאב מותר והמלמד יהיה אסור בזה.

מותר למורה להכות מכה קלה אם התלמידים מתרשלים בלימוד, אך אם מכס מכה חזקה, עובר
איסור תורה - חובל בחברו. לאב מותר להכות גם על התנהגות לא ראויה ולתיקון המידות, אך
למורה רק במה שקשור לתחום הלימודי.¹⁴

כאמור, מותר להכות מכה קלה, אך החינוך בשיחה ובדיבור ישיר טוב הרבה יותר. בגמרא בברכות
ז ע"א נאמר:

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות,
שנאמר: "ורדפה את מאהביה ולא תשיג אתם ובקשתם ולא תמצא ואמרה אלכה ואשובה
אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה" (הושע ב, ט). וריש לקיש אמר: יותר ממאה
מלקיות, שנאמר: "תחת גערה במבין, מהכות כסיל מאה" (משלי יז, ז).

מה המחלוקת בין ר' יוחנן לריש לקיש? מה ההבדל בין יותר מכמה מלקיות ליותר ממאה
מלקיות? מסביר הראי"ה קוק, עין איה ברכות א עמ' 31:

ר' יוחנן אמר יפה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות - כאן הורונו חז"ל נועם
דרך החינוך, כי לא במהלומות יחונך האדם, כי אם בדרכי נעם. והיראה האמיתית היא

¹⁴ ראה את דברי הרב חיים דוד הלוי, שו"ת עשה לך רב, חלק א סימן עו: "האם מותר להכות לצורך
חינוך?". ותשובתו: "נראה לי שהכל תלוי באופי החינוכי של האדם, המקום ותנאי הסביבה וכד', ולא תמיד
החינוך במכות אף שמותר בהלכה, משיג את המטרה. ולכן נמנעו מלצין עד איזה גיל מותר להורים להכות
את בנם, וטוב יעשו הורים שנתקלים בקושי חינוך להתייעץ עם רב".

יראת הרוממות הבאה מצירוף האהבה הנאמנה. ועד הזמנים האחרונים לא ירדו חכמי הפדגוגיא לזה, והיה דרך חינוכם רק במקל חובלים, עד הימים האלה שנסינות הרבות הוכיחו להשכיל את אשר הורו לנו חז"ל ברוח קדשם.

ריש לקיש אמר יותר ממאה מלקויות, שנאמר: 'תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה' (משלי יז, י). נראה שהוסיף על דברי ר' יוחנן הקודמים, שאמר יותר מכמה מלקויות. דיש שני ענינים בחינוך המוסרי. יש חינוך תמידי להרגיל את האדם במעשים טובים ובמידות טובות. ויש חינוך פתאומי, מקרי, בשעה שמזדמן שסר מדרך הישר ונחוץ להוכיחו. והנה ר' יוחנן אמר יותר מכמה מלקויות, הכונה שהוא טוב להשתדל שתהיה ההדרכה המוסרית באה במחונך מצד שכלו והכרתו בתמידות יותר מאילו נכהו, ועל ידי זה נחנכהו לסור מרע בכלל וללכת בדרך טובים.

וריש לקיש אמר יותר ממאה מלקויות, הכונה אפילו בשעת החינוך המקרי, כי השחית דרכו בחטא ופשע חמור שראוי ללקות מאה מלקויות, האופן היותר גדול במוכים בעד פשעם לפי הנוהג מדרך החינוך, גם על זה יפה המרדות השכלית, כי הניצוץ השכלי באדם אייר גם מחשכי לב אותם שכבר העיר דרכם. רק החובה להעלותם במעלת נבונים, שיהיו ראויים להכיר ערך המרדות שבלב.

החינוך בשכל בהכרה, הוא טוב הרבה יותר מאשר חינוך מאיים, שבו מנסים לחנך בכח הכפיה והמעמד של האב או המחנך, גם במעשה החינוכי היום יומי, ואף גם במצבים חריגים, הדיבור וההבנה השכלית טובים ועילים יותר. לכל אדם יש הבנה בסיסית כיצד ראוי להתנהג ודברים מתאימים ונכונים יעלו אותם ויקרבו אותם לדרך הנכונה.

סיכום

ממכלול המקורות המגדירות את מתן האפשרות לאב או רב להכות בן או תלמיד עולה שכל היתר הוא להכות הכאה קלה ולא חזקה, במקרה נדיר וחריג. אם אז בכל זאת מת אותו הבן או התלמיד כתוצאה מאותה מכה חינוכית, האב או המורה אינם גולים לעיר מקלט. קשה אמנם לקלוט איך מכה קלה גרמה להריגתו של אותו בן תלמיד, אך אם בכל זאת קרה מקרה כזה הרב או האב אינם גולים. אך מאחר ולא הותר לאב ולרב להכות מכה כואבת ובאכזריות, אם הכו ונהרגו כתוצאה מכך, יהיו חייבים גלות. עיקרון זה דומה לאמור בתוספתא בבבא קמא (ליברמן) ט, יא, ביחס לאב או רב שהכו את הבן או התלמיד, מכה שהיא מעבר למכה קלה: "האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, וכולן שהכו ושהזיקו, הרי אילו פטורין. חבלו יותר מן הראוי להן, הרי אילו חייבין".